

Euskeraren Egoera Nafarroan

Leen eta Orain

Iruñeko *Escuela de Comercio* delakoan, joan den udan, solasal-di bat emana izan zen *Geografía diacrónica del Euskara en Navarra* liburu berriaren gaia artuz. Beraren puntu batzuk nai ditugu hemen eman, jakingarri diralakoa.

Ikastoletako Irakasleendako apailatu zen Ikastarora, ehun baino geiago aditzale bildu ziran, nafarrak geienak.

Liburu horren gaiari buruz, etzait atsegin mintzatzea, euskarenen galtzapena kondatzen dugulako; ondamendi deitoragarria zinez.

Erdi-aroko mende urrun eta ilun horietan, guttika bada ere, gibelka ari izan zen euskara.

Bainan oraiko mende huntan eta XIX-garreneko azken aldera, beherapen lasterrago eta are deitoragarriagokoa egin du.

Lehenago, XVI-XVIII tarte hortako mende zaharragoetan izan duen bizitza azkarra aipatuko dugu, eta Nafarro-erdira baiño beitialdeko errietaraino edatzen zela gure izkuntza, bai eta Erriberako toki batzuetaraino ere.

Ene liburuan ikus dezakezuen bezala, 1935 urtetik hunarat, hau da, berrogei urtez, euskararandako galdu ditugu, *Erronkari* ibar osoa, *Saraitzu geyena*, *Ayezkoa* puska aundi bat, *Arzibar* osoa, *Esteribar* geyena, *Anué*, *Txulapain* edo *Juslapeña* osorik; bai eta *Gulina*, *Odie-ta*, *Atez*, *Arakil* eta *Burunda* geyen parteak (Urdiain ez-ezik); *Sakana* aranak guti edo aski irauten duelarik. Denen artean, yada 150 erri eta errixka osatzen dira. Multzo aundia berrogei urtez; lotsagarria nafarrendako!

Eta urte hartatik ogeita amar geyago gibelatzen bagara, oraindik erri geyago galdu izan zituen euskarak.

Bladi Fagoaga profesore izan zenak Apezpikutegiko Artxiboan, 1904 urteko Inkesta inprimatu bat aurkitu zuen, tiletez tilet, zer errietan euskara egiten zen markatzentuen. Eta arriturik ikusiko dugu, duela 70 urtetik honarat bazter utzi zutela euskara, *aipatu erri hoi ez*

gaiñera, orduan euskaldun garbi ziren (iguzkialdetik mendebalera goazela), *Lónguida*, *Arzibar*, *Arriasgoiti*, *Egués* aranak, bai eta *Ezcabarte*, *Olza*, *Goñi* eta *Ollo* aranak ere. Hala dio Eliz-inkesta horrek. 1904 urtetik oraiarte, beraz, euskara galdu zuten erriak, 200 baino geyago dira.

Zerengatik da, zimizta bezalako galtze ezingelditu hau gertatu? —Arrazoin iduriko edo traba aunitzen artean, nagusienak aipatuko ditugu; konzienzia falta, lehena; euskaldun agertzeaz lotsatzen ziran nafar haiek, euren mintzairia gutietsia eta mespreziatua ikusten zutelako erriko aundiki eta agintarien gandik, eta Iruñetik eldu zaizkoten erdalkeriarengatik; oroz gaiñetik, maisu eta apez geyenen erdeinuarengatik.

Eskoletan eta eliza geyenetan arbuatua izan da euskara dohaka-bea (yende pobreen izkuntza); hori ikusten da *Sánchez Carrión*-en liburuan (Estado actual del Vascuence en Navarra. Pamplona, 1970). Eta orai berean erri aunitzetan, hauxe bera gertatzen da.—Abisu bat egitera ausartuko nintzake Foru-Diputazione agurgarriari, huni daxikola. Bera, borondate oberena-rekin, eskuzabal agertzen dan denbora berean, eta erri berberetan, zenbait maisu marmarka ari zaizkio, euskara ikastea denbora galtzea dala, bai eta dirua ere; eta makurrago dena, aurrek kultura irabazteko eragozpen aundia dela euskara.

Maisu horiek ezdute oraino ikasi, gaurko pedagogo jakintsuek diotena; aurrek sakonago ikasten dutela kulturazko mintzairia (erdara), euskara ere irakurtzera irakasten bazaiote, bereziki ama-izkuntza baldin badute; MENENDEZ PIDAL erdal linguista ospetsuak argi esan du, aur batendako, bi izkuntza jakitea, aberastasun bat dela, debekua eta eragozpena izan ordez.

Gure Diputazioneak, beraz, pezetak milloika xahutzen dituen mementoan euskara bizi-arazteko erri euskal edo erdi-euskaldun horietan, apez geyenek ez lagutzen; orain arte beintzat eta bere Elizetan, ez Aitagure bat ere euskaraz. Egiazki euskara zabaltzeko ari bada Diputazionea, kontraioko kaltegarri horiek xuritu beharko ditu lehenik; eta laster. Bestela alferrik dabilia sosak botatzen.

Baina ahuenak eta intziriak utz ditzagun, eta ikusi, joan diran XVII-XVIII mendetan, zein azkarra eta bizia zagoen euskara Iruñean, *Geografía diacrónica* hortan dakuskezuen bezala. Bidenabar, aipa dezagun Bonaparten mapa ezagunean, 1863 urtean allegatzen zela euskara ego-aldeko *Burgui*, *Galoze* (Saraitzu) *Artajo* - *Indurain* -

Izco - Barasoain - Garesh - Artazu - eta Iturgoyen errietaraino. Zer aldaketa mende batez!!

Goazen orai Iruñera (franzestean) Napoleonen gudu denborara; 1811 urtean Erriko-etxean, atari aundian finka-arazi zuen Reille frantzes generalak, bi bando euskaraz, Iruñeko euskara berean, bere erdalkeri guzietan. Seiñale garbia, gure izkuntza Iruñean usatzen zela. Bando biak osorik, nere liburuan sartu ditut.

Eta urte horietan, Espoz y Mina general famatuak bere gerlanetako zeukan morroi argi batez (Felix Sarasa, *Cholin* deitua) haladio bere *Memorias* liburuan. «*No sabía escribir, leer ni hablar castellano; comprendía sí la lengua castellana, más nunca pudo decir en ella una expresión enteramente ajustada. Era el vascongado más cerrado que había existido en Navarra.*»

Cholin hori (Felix Sarasa) Artikako etxalde aundi bateko nagusia zen, sineskaitza bada ere. Artika errixkara lau ixtapetan joan daike Navarrerria karrikatik.

Aipa ditzagun orai, Iruñeko lekukotasun edo testimoniak bereziki, Iruñean baigau, et iri hau euskara galtzalea izan bada, piztalea ere izan dadiela hemendik goiti.

Iruñeko kontseiluak (Ayuntamientoak) 1604 urtean erabaki sineskaitz bat artu zuen; huna zer dion funtsean:

«Sesión del sábado 15 de mayo de mil y seiscientos y cuatro AÑOS. Los Rexidores dixeron que considerando que el lenguaje primero y natural de la dicha ciudad y sus montañas, de donde por la mayor (parte) heran los moços y moças de serbicio, hera el bascuence, y que assí como otros muchos vecinos y habitantes no sabían ni entendían otra lengua que el dicho bascuence, y hera a su noticia por Relación de los señores vicarios de las parroquias como de otros religiosos y clérigos que en las confesiones que los tales habían (tenían) se echaba de ber la falta que abía en no aber predicador que en su propia lengua les predicasen... acordaban y acordaron que de aquí adelante *a perpetuo*, assi como al predicador ordinario en el lenguaje castellano para los sermones de la Quaresma, haya también en bascuence y se nombre en cada un año por el dicho Regto. un Religioso ó sacerdote qual conbenga para semejante ministerio, el qual todos los domingos y las demás (fiestas) que hubiere en la Quaresma, predique en la dicha lengua bascongada desde la una tarde asta las dos en la parroquia e iglesia de san cernin, o en otra... para este presente año nombraban por tal predicador al Reverendo fray Esteban de Beriain de la orden de predicadores...

Estellan ere euskara bizirik zagoen 1607 urtean, Lacarrak azaldu zuen bezala; huna berak San Juan Parroquiako Artxihoan arkitu zuen erabakia:

«...Articulado contra los procuradores y diputados y parroquianos de la Iglesia de San Juan de la ciudad de Estella, 1607, hecho por el Cabildo de dicha Iglesia, n.º 22; Ytten (Art. 3.º párrafo 2.º) entienden probar que el Vicario nombrado no tiene las cualidades que se requieren para ejercer el oficio de cura en la dicha parroquia por haber *más de la tercera parte* meramente Vascongados y *no saben romanz* y el dicho cura *no sabe Bascuenz* y así es causa lexitima y bastante para ser removido y que se provea quien sabe la lengua.

Es copia literal del documento que se guarda en el archivo parroquial de la parroquia de S. Juan, de Estella, número 513 del catálogo.

Beste parrokian ere, euskaldun asko zeudela Estellan garai hortan, ezta dudatzeko.

* * *

Uterga-ko erretore ospatsu eta euskerazale aundi harek (*Joan de Berlayn*) bere 1626 urteko *Dotrina en Romance y Bascuence*, liburu guttiz arraroaren Prologo luzean dio: «...Lo segundo escribo en Bascuence porque no ha habido nación en el mundo que no se ayapreciado de la lengua natural de su patria, y de enseñarla en las escuelas a leer y escribir.

Según esto razón es que nosotros estimemos nuestra lengua Bascongada porque cosa cierta es que quiso Dios...

Tubal hijo de Iaphet habló y enseñó en este Reyno la lengua de Bascuence, y después acá hasta el día de oy, se ha conservado en la muy noble Ciudad de Pamplona, y en toda la tierra Bascongada...» Itz arrigarriak eta gogoeta egiteko diranak.

Beste liburu bat ere izkiriatu zuen euskaraz Beriaynek —*Tratado de cómo se ha de oyr Missa*— 1621 urtean, eta —*Allector*— astapeneko lerrotan irakurtzen dugu: «...Yo escribo el que se habla (Bascuence) en Pamplona, cabeça deste Reyno y Obispado de Navarra, que es el que se habla en la mayor parte del, donde se habla bascuence, y el que mejor se entiende en todas partes, y cuando a algu-

no le pareciere que en algunas cosas no se entiende, delo que escrivio en Romance puede sacar el bascuence que se usa en su tierra, porque no voy atado a las palabras del Romance...»

Gizon argia Ilzarbeko apezka; euskararatzean ez paita lotzen erdarako itzetara, sentidoari baizik; oraiko idazle askok itzez-itx itzulikatzen dute erdaratik eta hala ezinda xilatu, zerbitzen diguten zirraborra.

Iruñeko Katedraleko Chantre Martin CRUZAT-ek, apezpiku-alkia utsik zegoelako, Cabildoren izenean eske hau zuzendu zion 1530 urtean Carlos V Emperadoreari.

Betidanik, Iruñeko Kalonyek apezpikua autatzeko eskua zuten, eta huna itzez itz Chantre-aren eskabidea:

Sacra Cesárea Católica Majestad: El Chantre de la Madre Iglesia de Pamplona, en nombre del Prior y del Cabildo della dice, que por quanto de tiempo inmemorial acá solían elegir obispo de aquella iglesia... importa mucho al servicio de V. M. que en aquel reino se mire mucho en esto, porque allí hay bandos y parcialidades tan notorias, esto se atajará o a lo menos se excusará... siendo el prelado cual debe ser y residiendo suplican muy humildemente proveyendo en persona de aquel Cabildo, pues las hay en él muchos y muy suficientes de letras y vida, y que sirvan muy bien a V. M. por que además que *saben la lengua* y conocen la cualidad y condiciones de cada uno de aquella tierra... será amado, obedecido y temido de los súbditos por ser natural, porque la gente Vascongada, que *es la mayor parte* y la que mayor necesidad padece de buen pastor, de todo aquel reino, ama sobre todas las naciones a su naturaleza y lengua y se dexa facilmente domar y sujetarse a ella, siendo indómita para otras naciones.

Nafarroan dokumentu gutti dira, euskaldungoaz horren garbiki mintzo denik, bai eta nafarren euskaraganako atxikimenduaz. Leku-kotasun balios hau Goñi Gaztambidek arkitu zuen Artxihoan. Bai eta beste bi euskal izkribu; Iruñseme baten Olerki eder bat (1564 urtekoa), eta Kanziller-segretario baten gutun bat, 1415 urtekoa.

Dokumentu geyago ere bada oraiño, Iruñe-iriko euskaldungoa azaltzen dutenak, baiña hoiekin naiko da ikusteko izkuntza bizia zela urte horietan euskara, gure iriburuan.

Erribera aldean, deituren eta izengoitien egituraz, besteak beste, argi aski dago, euskara izan zela *Usue* (Ujué), *Zankoz*, *Arróniz*, eta beste errietako jendeen izkuntza, ez erdiaroan txoilik, ondoko mendebaldean (La población Navarra en

el S. XIV) irakurtzen dira Usué-ko presuna askoen izenordeak, euskeraren joskeran: Xemen *Gongalde-co*, Domingo *Sendoa*, Yenegro *icurra* (*Crespo*, erdaraz), Johan *Mendi-co*, Sebastian *Basterre-co*, Pascual bidaguille (abrecaminos). Eta toki izenek, oraino ere irauten dute: *Aldabea* de *Anzandieta*, *Redondiaga*, *Zaldunaga*, *Estuciaga*, *Mugazuria*, *Santacoramura* (Santacara-buru), *Basandia*, *Urtiaga*, *Lerbez*, *Laquilazabal*, *Lacubeli*, *Andesoro*, eta abar.

Zankozan ikusten ditugu —Sancho erdara, García erdara izen deiturak; erderaz egiten zutelako paratu zioten Izenorde hori, gauza bitxia bezala; gainerateko erritarrak euskaldunak zirelako; -Sancho *Oillasco*, -García *Iturri-co*, eta abar.

Arronizen, oraiko toki-izenak euskaldunak dira: Alanbelza (Aran-) *Unculun* (Unçulun-Unzu-ilun), *Guiligorri* (Eguiligor...) *Bercendia* (Baraceandía), *Castiluzar-Andraneca* (Andre-Oneca-Iñiga), *Bus-tiza* (Bustinza), *Urguesa* (agua salada).

Carrasco-n liburuan atxematen, ditugu presuna —izen hauek Arro-nizen; *Martiniz Iturri-co*, *Periz Bicueta-co*, *García bazterre-co*, *Johan zamargrin* (zamargin-pellejero), *María Sarramunzceco*. Orain ere bi-zirik dago *Zarramunza* toki izena.

Euskeraren beharpen eta suntsimendi deitoragarri hau geldiaraz-teko zer egin dezakegu? Orai berriki J. Batixt Dirassar gure lagun kasetalariak, HERRIA astekarian dio: «...Oraino mende laurden bat eta ezta nehor kasik mintzatuko (euskara)...; bainan neurriak ar-tzen badira egun, ezta berantegi oraino... Eskuara, hein bat Esko-letan sartzen bada (dio Dirassarrek), radioan, telebixtan eta legezko harat-unatetan... bai; bestenaz ezta deus onik izanen. Eta eskuara maite dugun guziek doi bat elgar *aditzen badugu*...; maluruski (zo-ritzarrez) ezgira hortan: elgarren yorratzen aritzeko, gaitzak gara (euskalzaleak)... Halako kenka batean, ttipikeria horiek bazterrerat utzi beharginuzke. Baina elgar aditzearen aldeko dei hori, norbaitek egin behar luke...»

Badugu uste, diogu guk, agintea dutenak eta iardespina edo erres-ponsabilitatea dutenak noizpait atzarriko dirala, eta bakebide bat kausituko dutela, geienen gogoko ditakena, bai idazkeran eta bai ur-kolagunaren ikusmoldea errespetatuz sail huntan; borondate one-koa baldin bada, eta euskeraren onerako ari bada.

Bakotxaren gutzia baino lehenago da euskeraren osasuna eta on-gia; alderdikeria eta setakeria zinez kaltegarri dira. Eta hauek gure gia; alderdikeria eta setakeria zinez kaltegarri diya. Eta hauek gure baitan diraueno, eztugu euskara piztuko eta ez salbatuko.

A. IRIGARAY.